

dr hab. Iwona Krycka-Michnowska
Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej
Wydział Lingwistyki Stosowanej
Uniwersytet Warszawski

Recenzja rozprawy doktorskiej Mgr Marty Siekierskiej
„Художественные образы Одессы и Сараево в славянской литературе
в контексте исследований культурного пространства”
napisanej pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Beaty Waligórskiej-Olejniczak
promotor pomocniczy: dr Anna Stryjakowska

Przedłożona do recenzji praca „Художественные образы Одессы и Сараево в славянской литературе в контексте исследований культурного пространства” Pani Mgr Marty Siekierskiej podejmuje problematykę, która wpisuje się w intensywnie rozwijające się badania nad przestrzenią kulturową. Jej głównym celem jest analiza komparatystyczna obrazów artystycznych Odessy i Sarajewa w literaturach słowiańskich, umiejscowiona w kontekście współczesnych teorii przestrzeni kulturowej.

Praca posiada przejrzystą, starannie przemyślaną i konsekwentnie realizowaną strukturę. Składa się ze wstępu (*Введение*, s. 5–6), sześciu rozdziałów głównych: I. *История вопроса. Город как текст культуры* (s. 7-29), II. *Городское пространство Сараево в теории литературы и критике* (s. 30-44), III. *Палимпсесты Сараево* (s. 45-95), IV. *Городское пространство Одессы в теории литературы и критике* (s. 96-106), V. *Одесское пространство в произведении „Пятеро” Владимира Жаботинского* (s. 107-125), VI. *Одесское пространство в произведении „Русская канарейка. Желтухин” Дины Рубиной* 126-45), zakończenia (*Заключение. Выводы*, s. 146–151), streszczenia w języku polskim (s. 152–153), streszczenia w języku angielskim (*Summary*, s. 154) oraz bibliografii (*Библиография*, s. 155-164). Na uwagę zasługuje opatrzenie rozprawy aneksem

(Приложение, s. 165-194), zawierającym tłumaczenia na język rosyjski wykorzystanych w niej fragmentów utworów i opracowań w języku bośniackim, co niewątpliwie ułatwia lekturę.

Struktura dysertacji *de facto* została pomyślana jako dwudzielna, choć nie jest to precyzyjnie odzwierciedlone w spisie treści. W krótkim *Wstępie* Doktorantka nakreśla obszar badawczy, a także prezentuje uzasadnienie wyboru tematu oraz przyjętej przez siebie strategii. Autorka podejmuje się trudnego zadania, zestawiając pozornie nie przystające do siebie obrazy Sarajewa i Odessy w poszukiwaniu mechanizmów kształtujących i modyfikujących ich mity. W części pierwszej (II i III rozdział) omawia problematykę ujmowania przestrzeni Sarajewa w teorii literatury i krytyce oraz w wybranych utworach pisarzy Bośni i Hercegowiny, w części drugiej natomiast (IV, V i VI rozdział) – przybliży kwestię przedstawiania przestrzeni Odessy w literaturze przedmiotu oraz w wyselekcjonowanych utworach pisarzy rosyjskich/rosyjskojęzycznych.

Całość poprzedzają rozważania teoretyczne ujmujące miasto jako tekst kultury (rozdział I). W rozdziale tym, mającym charakter wprowadzenia w problematykę badań, przedstawiono przegląd wybranych teorii przestrzeni wykorzystanych podczas analizy. Są to – jak dowodzi Autorka – teorie odzwierciedlające „najbardziej charakterystyczne tendencje w procesie rozwoju interdyscyplinarnych badań przestrzeni, stworzone przez przedstawicieli różnych dyscyplin, którzy reprezentują zarówno polskie, jak i zagraniczne ośrodki naukowe” (s. 7). Jeśli chodzi o myśl rosyjską, Doktorantka skupia uwagę na fundamentalnych pracach *Przestrzeń i tekst* oraz *Miasto i mit* semiotyka kultury Władimira Toporowa, poświęconych semiotycznemu ujęciu przestrzeni miejskiej oraz problematyce powstawania mitu miasta. Szczegółowo omawia podjęte przez uczonego motywy, opozycje i systemy binarne oraz charakterystyczne cechy „tekstu petersburskiego”, który – zgodnie z koncepcją Toporowa – nie jest zwyczajnym zwierciadłem miasta, lecz konstrukcją umożliwiającą przejście *a realibus ad realiora*, przemianę realności materialnej w wartości duchowe. Za kolejny metodologiczny drogowskaz posłużyła Autorce monografia *Post-polis: wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta* Ewy Rewers, która wpisuje się w badania nad metropolią oraz podsumowuje wieloletnią refleksję autorki na ten temat. Doktorantka szczegółowo omawia koncepcję uczonej, dla której miasto jest metaforą życia ludzkiego, zaś ogół procesów i przemian, zachodzących w obrębie jego przestrzeni kulturowej, przekłada się na artystyczne reprezentacje w tekstach kultury. Pani Mgr Siekierska wskazuje na najważniejsze aspekty jej badań, zwłaszcza propozycję odczytania mapy miasta jako palimpsestu, gdzie nakładają się na siebie różne teksty. Inspirująca dla podjętych przez Doktorantkę badań stała się również geopoetyka z jej ukierunkowaniem na topografię i osadzeniem w rzeczywistości przestrzenno-przedmiotowej oraz ustalenia Elżbiety

Rybickiej. Ponadto Autorka rozprawy przywołuje analityczne konstatacje Tadeusza Sławka i chorwackiego pisarza oraz filozofa Srećko Horvata, poświęcone znakom postmodernistycznego miasta. Zakres wybranych przez nią teorii i opracowań jest przemyślany, starannie umotywowany i dobrze wpisuje się w ramy zaproponowanej koncepcji rozprawy doktorskiej, choć z pewnością mógłby zostać poszerzony, chociażby o koncepcje zachodnich semiotycznie zorientowanych badaczy miasta, jak np. Algirdas Greimas, Umberto Eco czy Roland Barthes.

W problemowym centrum dwóch kolejnych rozdziałów Pani Marta Siekierska umiejscawia obrazy Sarajewa, które – jak stara się dowieść w pracy – przyciąga uwagę pisarzy, artystów i badaczy głównie ze względu na swą unikalną przestrzeń (s. 30). Jako punkt wyjścia do analizy dyskursu na temat przestrzeni tego miasta wybiera twórczość bośniackiego pisarza, eseisty i uczonego Dževada Karahasana. Dużo uwagi poświęca jego utworowi *Sarajewska sevdalinka*, zwłaszcza specyfice narracji, posiłkując się analizami przeprowadzonymi przez Macieja Dudę (*Sarajewo jako metafora. Miasto i mit*) oraz Agatę Jawoszek (*Sarajewo – nowe Jeruzalem czy Nowy Babilon? „Sarajewska sevdalinka” Dževada Karahasana*). Wśród badaczy przestrzeni Sarajewa, których poglądy referuje, są także Justyna Pilarska oraz Joanna Zielińska. Przegląd analitycznych komentarzy prowadzi mgr Siekierską do wniosku, że starając się umiejscowić Sarajewo w tradycji kulturowej, badacze wskazują zazwyczaj na symboliczne znaczenie tego miasta jako jej nośnika, wyrosłego na styku kultur i religii, posiadającego unikalny status miejsca między Wschodem a Zachodem, ze złożoną trudną historią. Doktorantka przywołuje także rozpowszechnioną opinię o tym, że Sarajewo jest często ujmowane jako „esencja bałkańskiej mozaiki, materialne i symboliczne miejsce spotkań islamu i chrześcijaństwa, Wschodu i Zachodu” (s. 39), ale też – jako metafora kultury XX wieku i centrum uniwersum.

Autorka ocenianej pracy wykazuje się dobrą znajomością literatury przedmiotu, biegłością analityczną oraz umiejętnością puentowania swych wywodów celnymi obserwacjami i wnioskami. Przy tej okazji należy zauważyć, że udaje się jej zachować krytyczną postawę analityczną, cenny w pracy naukowej dystans nie tylko wobec obiektu badań, ale także wobec dorobku innych badaczy. Świadczą o tym formułowane przez nią polemiczne komentarze oraz dostrzeganie i nazywanie niewykorzystanych w dyskursie poświęconym stolicy Bośni i Hercegowiny nowych pól i perspektyw badawczych.

W dalszej części dysertacji Doktorantka podejmuje udaną próbę samodzielnej analizy artystycznych obrazów Sarajewa, mającą na celu zaprezentowanie jego unikatowości i szczególnego statusu. Wybiera utwory, w których miasto zajmuje miejsce centralne, stanowi

tło wydarzeń, jest ich świadkiem bądź bohaterem. Praca obejmuje szeroki zakres utworów: zbiór opowiadań *Sarajevski Marlboro* jednego z najchętniej tłumaczonych na język polski pisarzy chorwackich Miljenko Jergovića, wspomnienia *Dwa razy życie* Aleksandra Hemon, zbiór *Sarajevo Blues* Semezdina Mehmedinovica, *Taksi priče* Amera Tikvešy, *U Sarajevu je bio rat* Borisa Lalića. Mgr Siekierska zderza rozmaite tendencje w literaturze Bośni i Hercegowiny, wybierając jako przedmiot swoich badań utwory przedstawicieli różnych pokoleń, prezentujących odmienne poetyki i spojrzenia na świat i kulturę, a co za tym idzie – odsłaniających różne oblicza miasta, różnorakie perspektywy jego postrzegania i opisu. Z jednej strony przybliży twórczość pisarzy, którzy kreują lub umacniają mit Sarajewa, z drugiej zaś takich, którzy go burzą; ukazują oblężone miasto sprzed lat oraz jego zagładę, jak również – współczesne oblicze stolicy z jej problemami.

Przyjmując jako główny wyznacznik metodologiczny zaproponowaną przez Ewę Rewers koncepcję miasta-palimpsestu oraz teorie mitu Toporowa, Autorka bada związek Sarajewa z bohaterami analizowanych utworów literackich, rolę tekstu w procesie tworzenia imagologicznego obrazu miasta oraz jego wpływ na mieszkańców, porusza także problem tożsamości i samoidentyfikacji. Pani Mgr Siekierska przeprowadza szczegółowe analizy tekstów, umiejętnie wpisując je w wybrane przez siebie ramy metodologiczne po to, by odsłonić kolejne warstwy sarajewskiego palimpsestu. Należy podkreślić, że sprawnie porusza się w gąszczu bośniackiej literatury oraz jej opracowań, wykazuje się przy tym dobrym warszatem, umiejętnością analizy i interpretacji oraz formułowania trafnych wniosków. Jednak czasem warto byłoby przeprowadzić wywód w oparciu o szerszy kontekst. Uwaga ta dotyczy głównie opowiadań ilustrujących życie mieszkańców w oblężonym Sarajewie oraz jego zagładę, gdzie uzasadnione byłoby poszerzenie kontekstu o relacje i/lub opracowania z oblężonego Leningradu, chociażby w formie dygresji.

Autorka dysertacji poddaje namysłowi utwory prozatorskie, głównie opowiadania, pewne zdziwienie budzi więc pojawiające się jako ostatnie w omawianym rozdziale nazwisko scenarzysty, dramaturga i poety, przedstawiciela starszego pokolenia Abdula Sidrana oraz analiza jego poematów i wierszy z wydanego w 1979 r. *Sarajewskiego zbiorku*. Jak zauważa Doktorantka, „poematy Sidrana tworzą swego rodzaju latopis, kronikę, w której słychać echo przeszłości, tych zdarzeń, ludzi i miejsc, które kształtowały miasto” (s. 91). Może więc w celu zachowania konsekwencji metodologicznej, chronologii i większej harmonii, należałoby zmodyfikować kompozycję rozdziału i umieścić rozważania nad utworami Sidrana na jego początku, a nie na końcu lub je usunąć?

Trzy kolejne rozdziały dysertacji Pani Mgr Siekierska poświęca obrazom Odessy. Zgodnie z założoną koncepcją najpierw skupia uwagę na opracowaniach dotyczących przestrzeni miasta, zwięźle rekapitulując i referując studia z tego zakresu. W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o istotę mitu Odessy odwołuje się do prac badaczy jej przestrzeni, wśród nich – Wandy Supy, która pojęcie mitu tego miasta analizuje w oparciu o spuściznę pisarzy zaliczanych do tzw. odeskiej plejady. Podążając za innymi badaczami Autorka rozprawy wyróżnia charakterystyczne cechy i elementy, które kształtują ten mit, jak: unikalność położenia geograficznego i historii Odessy, specyficzny język i mentalność jej wieloetnicznych mieszkańców, ich umiłowanie wolności, przedsiębiorczość, oryginalny humor, czarnomorski klimat itp. W oparciu o pracę Jarroda Tanny'ego *City of Rogues and Schnorrers* poświęconą mitowi starej Odessy i rosyjskim Żydom, wskazuje na zmiany, jakim ów mit podlegał w ciągu kilku dziesięcioleci, zwłaszcza w kontekście burzliwej historii rozpadu ZSRR oraz budowania nowej państwowości. Odwołując się do studium amerykańskiego uczonego rozważa sposoby funkcjonowania mitu oraz zwraca uwagę na procesy, które istotnie wpłynęły na jego kształtowanie się, jak choćby masowa migracja rosyjskich Żydów do USA i Izraela czy działalność instytucji kulturalnych. Omawia również pracę Efraima Sichera (*Odessa time, Odessa space*), który stara się opisać funkcjonowanie żydowskiej Odessy w różnych przestrzeniach kulturowych oraz zdekonstruować mit tego miasta ukształtowany w okresie sowieckim i postsowieckim. Zasadne w kontekście tematu rozprawy jest także zreferowanie przez Panią Mgr Siekierską artykułu Heleny Stoyanovej (*The Balkan concept of the phenomenon of Odessa culture*) poświęconego obecności bałkańskiego konceptu w kulturze odeskiej i jego wpływowi na kształtowanie się mitu miasta.

Ostatnie części rozprawy Doktorantka poświęca namysłowi nad obrazami Odessy zawartymi w utworach Pięcioro Władimira Żabotyńskiego i *Rosyjski kanarek* Diny Rubiny. Wybór tych utworów tłumaczy zawartymi w nich wyrazistymi portretami Odessy, ich wpływem na tworzenie mitu miasta oraz obecnością tendencji charakterystycznych nie tylko dla literackiego pejzażu metropolii, ale również dla tekstów sarajewskich (s. 97). Argumentacja ta wydaje się dość przekonująca, jednak wybór jedynie dwóch utworów dotyczących Odessy dziwi, zważywszy na zaprezentowany przez nią szeroki przekrój literatury poświęconej obrazom Sarajewa. Co prawda, Autorka rozprawy na wstępie swych rozważań prezentuje szerszy kontekst, m.in. przypomina twórczość pisarzy zaliczanych do „odeskiej plejady”, kilkakrotnie także odwołuje się do *Opowiadań odeskich* Izaaka Babla oraz utworów Ilfa i Pietrowa, jednak charakter tych odwołań jest dość zdawkowy. Dlatego zasadne byłoby poszerzenie analizy o innych autorów, chociażby Arkadija Lwowa i zbiór jego opowiadań

Большое солнце Одессы; można byłoby również pogłębić refleksję na temat opowiadań Babla i ich roli kulturotwórczej, co stanowiłoby dobry punkt wyjścia dla dalszych rozważań.

Autorka pracy stawia przed sobą zadanie przeprowadzenia paraleli między zabiegami literackimi i chwytami wykorzystywanymi przez pisarzy odeskich i sarajewskich w celu ujawnienia elementów uniwersalnych. Przypomina najpierw postać Władimira Żabotyńskiego, który był znany głównie jako działacz polityczny, a następnie poddaje analizie jego powieść *Pięcioro*, której gatunek słusznie określa jako sagę rodzinną z elementami powieści autobiograficznej. Wybór do analizy słabo rozpoznawalnego w środowisku literaturoznawczym utworu, ukazującego nostalgiczny portret Odessy przełomu XIX i XX w. oraz dokonujących się w niej zmian, wydaje się trafny, otwiera bowiem przed Doktorantką nowe perspektywy badawcze. W powieści Żabotyńskiego Pani Mgr Siekierska poddaje namysłowi topos Odessy, różne aspekty kształtowania przestrzeni miasta, sposób realizacji jego mitu; jej uwagę przykuwają także bohaterowie powieści, głównie rosyjscy Żydzi. Autorka rozprawy dobrze uzasadnia swe ustalenia analityczne i syntetyczne, podobnie jak w przypadku refleksji nad twórczością pisarzy sarajewskich wykazuje się dociekliwością badawczą, a zaproponowane przez nią analizy, w których wykorzystuje głównie kategorie Toporowa, są przemyślane, przeprowadzone w sposób kompetentny i solidny, co pozwala jej wyciągać prawidłowe wnioski. Wśród ważniejszych konkluzji, które formułuje, należy przypomnieć tę o tendencyjności i sztampowości obrazu Odessy oraz powtarzalności stosowanych w utworze Żabotyńskiego chwytów.

Ostatnim utworem, który staje się obiektem badań w rozprawie, jest pierwsza część trylogii *Rosyjski kanarek* popularnej i chętnie publikowanej w Rosji pisarki tzw. trzeciej fali emigracji rosyjskiej Diny Rubiny. Swoje rozważania Autorka dysertacji konsekwentnie rozpoczyna od przeglądu opracowań polskich, rosyjskich i zachodnich badaczy, poświęconych specyfice twórczości Rubiny, a następnie przechodzi do samodzielnej analizy wybranych aspektów powieści. W centrum refleksji stawia Odessę, jej specyficzny chronotop oraz losy związanych z nią bohaterów w poszukiwaniu postaci uosabiających odeską mentalność. Analizuje zastosowane przez pisarkę chwytów artystycznych i wpisuje je w szerszy kontekst, posługując się wybranym przez siebie kluczem metodologicznym. Wykorzystuje zalety analizy komparatystycznej i interpretacji kontekstowej, poszukując analogii i różnic między *Rosyjskim kanarkiem* a utworami innych autorów, czego wyrazem są celne konkluzje, uogólnienia i uwagi, choćby o tym, że Rubina w większym stopniu niż inni pisarze przydaje znaczenie oryginalności odeskiego krajobrazu oraz gra kliszami tworzącymi mit odeski (s. 136). Gdzie indziej zauważa, że saga Rubiny wpisuje się w ogólnie przyjęty typ narracji o Odessie,

prezentowany przede wszystkim przez członków odeskiej plejady (chodzi o obszerne opisy Morza Czarnego, charakterystyczny dla większości mieszkańców miasta humor, lokalny język i karnawalizację); wskazuje także na analogie między *Rosyjskim kanarkiem* a powieścią Żabotyńskiego i opowiadaniem Babła (s. 142-143). Wśród formułowanych przez nią konkluzji na uwagę zasługuje również ta dotycząca poszerzenia przez pisarkę perspektywy oglądu Odessy, którą ukazuje ona jako centrum – stolicę Noworosji z jednej strony i – peryferium, oddalone od obydwu stolic rosyjskiego imperium, z drugiej (s. 137-138).

Swoją opinię o rozprawie chciałabym zakończyć kilkoma uwagami dotyczącymi jej przygotowania formalnego. Praca została przygotowana starannie oraz napisana dobrym językiem rosyjskim, choć Doktorantce zdarzają się różnorodne potknięcia językowo-stylistyczne, a także drobne usterki redakcyjne.

1. Pierwsza uwaga dotyczy tytułu, który sugeruje, że reprezentacje Odessy będą analizowane przed reprezentacjami Sarajewa, podczas gdy sytuacja jest odwrotna.
2. W tekście pojawiają się błędy leksykalne i lapsusy, jak: „Со времен предромантизма, благодаря литературе и фильму, а позднее и продуктам массовой культуры, город приобретает своего рода второе бытие” (s. 14); „Таким образом одного и того же города, пишет философ, понимают его на разные способы, в которых нередко переплетается прошлое и настоящее время” (s. 29); „В перформативном представлении пространства невозможно представить целостного толкования пространства как такового” (s. 38 i in.).
3. Autorce nie udało się ustrzec literówek i błędów interpunkcyjnych (s. 16, s. 17, s. 46, s. 53, s. 55, s. 82, s. 85 i dalej); błędów gramatycznych: „поэтому один образ города не может быть исчерпывающей и законченной” (s. 25), „толкуется как война на этническо-религиозном фоне” (s. 57), „когда идет дождь взгляд на город меняется, в разы увеличивается в воззрениях таксистов” (s. 85) i in.
4. Brak jest zgodności między stroną cytowanego oryginału a numerem strony z tłumaczeniem podanym w aneksie.

Sporadycznie zdarzają się też inne błędy. W przypadku publikacji książkowej tekst wymagałby solidnej pracy redakcyjnej, należałoby także poszerzyć konteksty i doprecyzować pewne aspekty pracy.

Konkluzja

Autorka przedłożonej do recenzji dysertacji wykazała się dobrą znajomością podjętej przez siebie tematyki, oryginalnością myślenia, dociekliwością badawczą, odpowiednim rozeznaniem w literaturze przedmiotu oraz należyłą orientacją w zakresie metodologii. Rozprawa doktorska Pani Mgr Marty Siekierskiej „Художественные образы Одессы и Сараево в славянской литературе в контексте исследований культурного пространства” jest rzetelnym studium problemowym, które wystawia dobre świadectwo kulturze umysłowej Doktorantki. W moim przekonaniu spełnia ona warunki określone w obowiązującej ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym, dlatego rekomenduję jej Autorkę do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, 1.06.2023 r.